ESTUDIS EN HONOR DEL PROFESSOR RAFAEL ALEMANY FERRER

Coordinats per Marinela Garcia, Francesc Llorca, Llúcia Martín,
Josep Lluís Martos, Joan M. Perujo i Gabriel Sansano

amb la col·laboració de Miguel Martínez

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA

UNIVERSITAT D'ALACANT

2023

Estudis en honor del professor Rafael Alemany Ferrer / coordinats per Marinela Garcia, Francesc Llorca, Llúcia Martín, Josep Lluís Martos, Joan M. Perujo i Gabriel Sansano amb la col·laboració de Miguel Martínez.
Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2023
473 p.: fot. col.; 17 x 24 cm.
Índex. – Textos en català i castellà

D.L. A 411-2023
ISBN: 978-84-1302-232-1

1. Alemany Ferrer, Rafael – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a 1500 – Discursos, assaigs, conferències. 3. Català (Llengua) – Història i crítica – Discursos, assaigs, conferències. I. Garcia Sempere, Marinela. II. Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana. III. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

821.134.104.09(082)
811.134.1'28

Amb la col·laboració de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua
i de l'Ajuntament de Benidorm

© Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2023
© Institut Interuniversitari de Filologia Catalana, 2023
© Dels textos, els autors

Disseny de la coberta: Vicente Cruz

Composició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV)

Impressió i enquadernació: Imprenta Kadmos

ISBN: 978-84-1302-232-1
Dipòsit legal: A 411-2023

ELS ITINERARIS DE TIRANT PEL MEDITERRANI

Jaume Torró Torrent
Universitat de Girona

1. Tirant a Rodes, la *Crònica* de Muntaner i el setge de Bonifacio

De camí cap a Rodes Tirant s'atura a Sicília. Al cap de pocs dies, arriba una nau a Palerm portant noves de la tràgica situació dels assetjats a Rodes, els quals sense eixida ni proveïments, estan a punt de lliurar-se a l'enemic (cap. 100).

> Tirant véu dins en alta mar venir una nau, e ans que anàs a menjar volgué saber noves e tramès-hi prestament un bergantí armat qui anà molt prestament i tornà. E digueren-li com aquesta nau venia d'Alexandria e de Barut e que havien tocat en l'illa de Xipre, emperò que en Rodes no havien pogut tocar, tanta era la multitud dels moros que la tenien assetjada per mar i per terra, on hi havia moltes fustes de genovesos qui guardaven lo port e la ciutat de Rodes que estava en fort punt que ja no tenien res que menjar. De pa, passats tres mesos havia que lo Mestre ni negú del castell ni de la ciutat menjat no n'havien, e no menjaven sinó carn de cavall, e tan bon dia si en podien haver. E creien verdaderament que en breus dies s'haurien a retre als moros; e ja es foren donats sinó que lo Soldà no els havia volguts prendre a mercè. Com Tirant sabé aquestes noves, entrà en gran pensament; e com hagué molt pensat, deliberà carregar tota la nau de forment e d'altres vitualles, e que anàs a socórrer la religió de Rodes. E així ho féu. Prestament tramès per mercaders e donà'ls tanta moneda que carregaren la nau de forment e de vins e de carns salades.

La frase «com Tirant sabé aquestes noves, entrà en gran pensament; e com hagué molt pensat, deliberà» recorda l'actitud que Muntaner atribueix a Roger de Flor quan pren personalment la decisió d'anar a lluitar a Constantinoble, després que la pau de Caltabellotta (19 d'agost de 1302) i el matrimoni de Frederic II de Sicília i Elionor d'Anjou haguessin desmobilitzat les forces militars de Frederic II de Sicília i la companyia d'almogàvers que havia lluitat per ell. Llegim en Ramon Muntaner (cap. 199):

> E mentre aquesta festa se feïa tan gran, quisque hagués festa, frare Roger estava en gran pensament; que ell paria que fos testard, e era los pus savi hom del món per veure a enant. Sí que ell pensà […]. E com tots aquests pensaments, qui eren vers, ell hac fets, venc-se'n al senyor rei, e mès-lo en una cambra, e dix-li tots aquests pensaments que havia fets. E con li ho hac dit, dix-li: -Senyor jo he pensat […]

Amb aquestes paraules comença la narració de l'expedició dels catalans a Orient de la *Crònica*. Com que és clar que Martorell les tenia presents, també s'ha posat en relació el trencament del setge del port de Rodes de Tirant (cap. 104) amb el trencament del setge naval de Messina de Roger de Flor (1300). Llegim en Ramon Muntaner (cap. 196):

> E així lo setge durà tant, que Messina fo a ventura de desemparar per fam. […] E frare Roger havia sis galees a Saragossa [i. e. Siracusa], e comprà'n quatre que n'havia entre Palerm e Tràpena, de genoveses, e així hac deu galees. E carregà-les a Xaca [i. e. Sciacca], e venc-se'n a Saragossa, e esperà que·s metés fortuna de xaloc o de migjorn. E con la fortuna fo, que era tan gran que tota la mar n'anava en sang, que null altre hom no s'ho gosara pensar qui no fos així bon mariner com ell, féu vela de Saragossa com hac donat part a la nuit, e en alba de dia fo en Boca de Far. E en Boca de Far és la major meravella del món, con res hi ha durada con fortuna de xaloc o de migjorn hi ha, que les carreres hi són tan grans e la mar hi cava tan fort, que res no hi ha durada.
> E ell, ab la sua galea primera, pensà d'entrar, ab los artimons bords que havia ferrats. E con les galees del duc les veeren, totes començaren a siular, e volgueren llevar los ferres e no pogren. E així les deu galees, ab frare Roger, entraren en Messina salvament e segura, mas no hi hac negun qui hagués fil eixut. E tantost com fo a Messina, féu cridar lo forment a tres tarins la salma, qui costava a ell més de quaranta tarins ab les messions; e pogra'l vendre a deu unces la salma, si es volgué. E així Messina fo restaurada; en l'endemà lo duc [i. e. Robert d'Anjou] llevà's del setge e tornà-se'n en Catània.

Josep Pujol (2002: 54-55) ha subratllat les semblances entre el model narratiu de Ramon Muntaner i el de Joanot Martorell que podem resumir en el viatge nocturn i l'entrada al port a punta de dia, el vent fortunal i un gran desplegament de veles. Hauf (1993: 95; 1994: 99-101) ha posat en relació el trencament del setge de Rodes de Tirant amb el setge de Rodes de 1480, però ni el viatge nocturn ni l'aparició sorpresa a l'alba ni el vent fortunal constitueixen els factors determinants del trencament del setge de 1480 segons la narració dels *Gestorum Rhodiae obsidionis commentarii* de Guillaume Caoursin. Només cal llegir el text (Hauf 1993: 122; Vann & Kagay 2019: 144):

> Hespero adveniente et procella ingruente, navis quae sola fuerat portum intrat; altera vela ventis dare compellitur. Postridie eius diei cum ea navis portum subire niteretur, vento deficiente, dum placidum redditur mare nec longius a classe turcensi distaret, triremes turcorum viginti, exercitu et Rhodiis conspicientibus, navim aggrediuntur et oppugnant. Qui navi devehuntur viriliter

> se tutantur. Horis vero tribus navali proelio machinarum iactu pugnatum est. Tandem nostri victores evasere.

Jo mateix vaig posar en relació l'episodi de Tirant a Rodes amb el setge de Bonifacio del 21 d'octubre de 1420 al 29 de desembre del mateix any, en el qual participaren Francesc i Galceran Martorell, pare i germà gran de Joanot Martorell. En aquella ocasió foren decisius un fort vent favorable, un mariner bon nedador sota aigua i l'estratagema d'acostar una nau carregada de llenya a les naus enemigues per calar-hi foc i sembrar la confusió (Torró 2006 i 2011). També Hanníbal rompé amb un fort vent favorable i a veles desplegades el setge naval de Lilibeu, avui Marsala, en la primera guerra púnica (Polibi I, 41-44). Es tractava de temptar la sort i d'esperar que tot anés bé, perquè si no bufava un fort vent favorable, no hi havia ni la possibilitat d'intentar-ho. Les coincidències entre el relat de Muntaner i el testimoni del setge de Bonifacio mostren que Joanot Martorell combina esquemes narratius, experiència personal, familiar i d'amics i coneguts, i estratagemes viscuts o llegits.

2. De Palerm a Rodes passant per Bodrum i Cos, que era Lango

Llegim, doncs, el viatge de Palerm a Rodes (cap. 104):

> E en la primera guaita la nau féu vela e isqueren del port ab molt bon temps. E hagueren lo vent molt pròsper, que en quatre dies passaren lo golf de Venècia e foren en vista de Rodes, e anaren al castell de Sant Pere e aquí sorgiren per esperar vent que fos un poc fortunal. E Tirant, a consell de dos mariners que de sa terra havia portats, qui amaven molt l'honor sua, com veren lo vent llarguer e bo, en la nit donaren vela. E de matí, apuntant l'alba, ells foren en vista de Rodes, molt prop.
>
> Com les naus de genovesos veren aquella nau venir, pensaren que era una de dues que havien trameses per portar vitualles per al camp, e veent que venia de llevant no podien pensar que neguna altra nau tingués atreviment de venir enmig de tantes naus com en lo port estaven. La nau s'acostà e, com fon prop d'elles, carregà de tantes veles com podia portar; en açò conegueren los genovesos, e en lo gàlib de la nau, que no era de les sues. Posaren-se en orde del que pogueren, emperò la nau los fon tan prop que neguna nau no pogué alçar vela, e aquesta a veles plenes passà per mig de totes les naus al llur despit; emperò ells foren ben servits de llances e de passadors e de molts colps de bombardes, e de tot lo que en la mar s'usa. E Tirant manà al timoner e al nauxer que no voltassen la nau, sinó que donassen la proa en terra en dret de la ciutat en un arenal que hi ha pegat ab la muralla. E a veles plenes donaren allí.

D'aquest passatge m'interessa sobretot el castell de Sant Pere. Quan el llegia, de primer pensava que devia ésser un castell prop de la vila de Rodes o situat en algun indret de l'illa, però aquesta interpretació no em convencia perquè la nau de Tirant necessita tota

la nit per fer el trajecte del castell de Sant Pere al port de la vila de Rodes. Segonament, a Rodes no existeix ni es té notícia de cap castell d'aquest nom. Però en un viatge amb vaixell a l'illa de Rodes de nit des de l'illa de Cos, després d'una excursió a Bodrum, l'antiga Halicarnàs, amb *Tirant lo Blanc* a la maleta, vaig trobar la solució. A Bodrum vaig aprendre que el nom actual de l'antiga Halicarnàs deriva del nom d'una fortificació militar de l'orde de Sant Joan de l'Hospital, que vaig poder visitar. *Castrum Sancti Petri* era el nom que tenia aquesta plaça militar en temps de Joanot Martorell. En aquest temps pertanyien als hospitalers, a més de l'actual Bodrum, les illes de Leros, Kálimnos, Cos (Lango en temps de Joanot Martorell), Nísiros i Simi. Tornem al capítol C del *Tirant*.

Els mariners procedents de Beirut i Alexandria han fet saber a Tirant que no han pogut tocar Rodes «tanta era la multitud dels moros que la tenien assetjada per mar i per terra». Tirant sap que no pot acostar-s'hi pel cantó sud-oriental de l'illa, i si s'hi acosta pel cantó nord-occidental, la notícia arribarà ràpidament per terra a la vila de Rodes, de manera que, imitant i emulant Roger de Flor al setge de Messina, que primer navega fins a la Boca de Far, decideix navegar fins al castell de Sant Pere, actual Bodrum, esperar que bufés un vent un poc fortunal, fer el trajecte de nit travessant una mar protegida pels cavallers santjoanistes i arribar de matí apuntant l'alba al port de Rodes. De Bodrum a Rodes hi ha setanta-cinc milles nàutiques aproximadament; a X nusos el viatge és factible recórrer-les. Per anar de Bodrum a Rodes, cal passar necessàriament per la costa meridional de l'illa de Lango, almenys per la meitat oriental, i aquesta circumstància donaria ocasió a un navegant d'explicar la història del drac de l'illa de Lango que un cavaller santjoanista convertí amb un bes en donzella i la reutilització d'aquesta història al *Tirant* en l'episodi del cavaller Espèrcius (cap. 410-413), «una pura inflexió de caràcter meravellós […]. En relació amb això, bastarà recordar que, encara al començament del segle XVII, era un fet gens sorprenent la inclusió de relats secundaris, més o menys meravellosos i no sempre relacionats amb l'acció principal de la novel·la en què s'inserien, tal com acredita molt bé, per exemple, el *Quijote* cervantí» (Alemany 2005: 248). Aquesta és l'única vegada que apareix algun episodi del *Livre des merveilles du monde* de John Mandeville en tot el *Tirant* (Entwistle 1922 i 1949-1950). Les altres referències geogràfiques que Riquer relaciona amb Mandeville poden venir d'altres fonts (Riquer 1990: 302-306). La literalitat de la traducció i l'adaptació de Joanot Martorell ens obliga a pensar que, quan Martorell decideix aprofitar la narració oral i el record, no dubta a consultar el llibre que fa al cas. Altra vegada estem combinant fonts i esquemes literaris amb l'experiència personal del novel·lista. El lector s'haurà adonat que estic proposant un viatge de Joanot Martorell a Rodes amb escala al castell de Sant Pere dels cavallers de l'Hospital. Altra vegada estic cosint esquemes narratius, fonts literàries i records i experiència personal. La topografia del setge i de l'illa de Rodes del *Tirant lo Blanc* és exacta fins al darrer detall. Jo mateix la vaig comprovar amb el *Tirant* que viatjava amb mi. L'església conventual de Sant Joan s'alçava a la plaça del castell davant del palau del gran mestre, i per arribar-hi calia passar per tres portes. Aquest és el recorregut des de l'actual i impressionant porta d'Amboise, construïda el 1512 pel gran mestre Émery d'Amboise, el qual refeu i reforçà una porta exterior anterior. Aquesta és la primera de les tres portes. Succeiria el mateix si hom entrés a la fortalesa dels cavallers de Rodes des de qualsevol altra porta. Si ho

féssim, solament allargaríem el recorregut fins al gran pati. Al llarg de la segona meitat del segle xv i començament del segle xvi, els grans mestres s'esforçaren en la consolidació reforçament del recinte emmurallat, les portes, les torres i els baluards.

> Al matí, com hagueren obertes les portes, los genovesos començaren a venir de dos en dos; e venien demostrant que deien hores. Havien a passar tres portes. La primera era tota oberta, ab dos porters que la guardaven. A les altres portes no podien entrar sinó per la portelleta poca, e com eren dins lo gran pati, davant l'església, estaven allí los cinquanta cavallers ben armats qui els prenien e els desarmaven e sens tocar de peu en terra los llançaven en sitges fondes uns sobre altres, e encara que cridassen no ho podien oir los de defora.

En resum, tenim motius poderosos per pensar que Joanot Martorell viatjà a Rodes i no cal que recorreguem a l'amistat amb Francesc Ferrer o Jaume de Vilaragut, però tampoc excloure-la (Marinescu 1946; Riquer 1947: *92; Marinescu 1953: 139-156; Riquer 1990: 127-129).

La frase que més m'ha inquietat del text de Tirant és aquesta:

> Com les naus de genovesos veren aquella nau venir, pensaren que era una de dues que havien trameses per portar vitualles per al camp, e veent que venia de llevant no podien pensar que neguna altra nau tingués atreviment de venir enmig de tantes naus com en lo port estaven.

La nau de Tirant, en realitat, venia de ponent i no de llevant. És clar, ha fet el viatge de nit i quan els genovesos veuen la nau davant el port no poden saber d'on ha vingut. Una volta ha maniobrat per entrar directament al port de Rodes, que mira cap al Nord, fa l'efecte que ve de llevant. A la meva estada a Rodes em vaig llevar cada matí per pujar al terrat i veure la sortida del sol. L'experiència personal confirmava la deducció filològica. Era el mes de març, la primera setmana de Quaresma. El punt d'eixida i de posta del sol més septentrionals es donen a la primavera i l'estiu i els més meridionals a la tardor i l'hivern. Recordo el cel del primer dilluns de Quaresma omplint-se, a mesura que el sol pujava, dels estels que els nens feien volar a l'antiga acròpolis (avui Mont Smith), significant l'ànima que s'eleva cap al cel lleugera per la purificació del dejuni, la caritat i la penitència quaresmals.

3. Entre Rodes a Jerusalem les escales són Barut i Jafa

De Rodes, Tirant parteix cap al Sant Sepulcre, en companyia del rei de Sicília i l'infant Felip (cap. 108):

> E corregueren fortuna vàlida tres dies e tres nits. Aprés hagueren lo temps tan pròsper que en pocs dies arribaren al port de Jafa; e partint d'allí, que lo temps fon abonançat, ab la mar tranquil·la arribaren en Barut ab bon sal-

> vament. Aquí isqueren tots los pelegrins e prengueren bones guies, de deu en deu una guia. Junts que foren en Jerusalem, aturaren aquí catorze dies per visitar tots los santuaris.

En aquest passatge ens trobem davant una alteració de l'ordre: on diu Jafa hauria de dir-hi Barut i on diu Barut hauria de dir-hi Jafa. Temo que l'error és produí a la impremta. En la línia de Barut manca un espai i la preposició és adherida al nom: «le enBarut ab bon salua» (plec l2vb). Podia haver compost «le en Barut ab bō salua». En la línia de Jafa sobra un espai: «d*e* Jafa:e partint de alli que lo tēps». No tenia cap necessitat d'abreujar la preposició *de* per a Jafa, i sí per encabir-hi Barut. Sembla que es produí algun accident. De fet, el senyal d'abreviatura de *de* tampoc s'hi veu, i no sembla un problema de tinta. Tampoc es veu la marca del tipus. De totes maneres podria deure's a l'asta descendent de la *q* de la línia superior. Desconec què va passar, però sembla que ja composta la plana algú decidí alterar-ne l'ordre. Podríem estar davant la hipercorrecció del corrector, podrien haver caigut uns tipus i haver alterat el seu lloc en recompondre'ls. El corrector del Tirant havia d'ésser molt bo, perquè el text és molt bo, però no seria l'única hipercorrecció que hom pot individuar. Fer escala a Jafa per arribar a Barut, des d'on anar a Jerusalem és una ruta molt improbable. El *Romiatge de la Casa Santa de Jerusalem* de Guillem Oliver durant l'any 1464 explica que feu escala a Barut i de Jafa anaren cap a Jerusalem («E per temps nos fonch forsat anar la volta de Barut, qui és loch de moros, e aturam en lo dit loch ·v· jorns e prenguem aygue, e tiram nostra via per la costa la volta de Jaffa […]», Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 151, ff. 219 [227] - 220 [228] [*Jardinet d'orats*]).

4. Entre Palerm i Tremicèn les escales són Bona, Alger i Orà

Acabades les festes de les noces de Felip i Ricomana, Tirant abandona Palerm amb el rei de França, passant per les costes de Barbaria, fins a l'estret de Gibraltar i aprofita per vorejar la costa dels moros fins a Cartagena, d'on a Eivissa, Mallorca fins Marsella i Bretanya a visitar els seus pares i parents (cap. 114).

> L'estol partí del port de Palerm e tirà la volta de Barbaria, e costerejant vengueren a Màlega, a Orà e a Tremicèn, e passaren l'estret de Gibaltar, foren a Cepta, e Alcàsser Seguer e a Tànger, e al tornar que féu passà per l'altra costa de Calis e Tarifa e Gibaltar, passà per Cartagènia, car tota la costa en aquell temps era de moros, e d'allí passaren per les illes d'Eivissa e de Mallorca, aprés anaren a desembarcar al port de Massella.

Ha de dir:

> L'estol partí del port de Palerm e tirà la volta de Barberia, e costerejant vengueren a Bona, a Alger, a Orà e a Tremicèn.

Màlega ha d'ésser una mala lectura, ja que diu «costerejant» i anar de Palerm a Màlaga per després tornar a Orà i seguir cap a Tlemcèn ni té gaire sentit ni és anar arran de costa, que és exactament el que fa fins a l'estret de Gibraltar i Tànger, «e al tornar que féu passà per l'altra costa de Calis e Tarifa e Gibaltar. Passà per Cartagènia…, e de allí passaren per les illes d'Eivissa e de Mallorca; aprés anaren a desembarcar al port de Massella». Entre Sicília, Orà i Tlemcèn, els ports importants eren Bona i Alger. En la representació gràfica d'Alger, tenim la *l* i la *g* pel mateix ordre que Màlega, grafia medieval de Màlaga, a més de les vocals *a* i *e*, la darrera de les quals podia estar inclosa en un senyal d'abreviatura després de la *g*. Quant a la *m* inicial de Màlega, un lector pot haver confós l'anell de la *o* seguida de la *n* amb el primer arc d'una *m*. Per un motiu o un altre algun lector no identificà bé les parts de les lletres, perquè no coneixia el topònim Bona, per les característiques cursives de l'antígraf o totes dues coses. Espadaler hi veu la mà d'una intervenció necessàriament posterior a la mort de Joanot Martorell (2003: xxvi). Coincideixo amb ell, però no en el motiu de la conquesta cristiana de Màlaga l'any 1487. En el mateix passatge surt Cartagena, la qual era cristiana des de 1245. La història i la distorsió de la història que assenyalava Riquer (1990 i 1992) al *Tirant* és una marca d'identificació de la novel·la cavalleresca borgonyona i angevina de finals del segle xiv i del segle xv.

Bibliografia citada

Alemany, Rafael (2005), «Artús i Espèrcius o el culte al meravellós en el Tirant lo Blanc», dins R. Alemany, J. L. Martos, J. M. Manzanaro (ed.), *Actes del* x *Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alacant, 18-22 de setembre de 2003)*, i, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 241-254.

Entwistle, William J. (1922), «The spanish Mandevilles», *The Modern Language Review*, 17, p. 251-257.

Entwistle, William J. (1949-50), «*Tirant lo Blanch* and the social order of the end of the fifteenth Century», *Estudis Romànics*, 2, p. 149-164.

Espadaler, Anton M. (2003), «Introducción, edición y notas», *Novelas caballerescas del siglo* xv, Pozuelo de Alarcón, Espasa Calpe.

Hauf Valls, Albert G. (1993), «Una versió valenciana quatrecentista desconeguda de la *Obsidionis Rhodie* de Guillaume de Caoursin», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 15, p. 89-126.

Hauf Valls, Albert G. (1994), «"La dama de Rodes": tècnica i "energia boccacciana" en un *Novellino* del "Tirant lo Blanc"», dins Antoni Ferrando i Albert G. Hauf (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, viii, a cura, p. 79-118.

Marinescu, Constantin (1946), «L'île de Rhodes au xve siècle et l'ordre de Saint Jean de Jérusalem d'après des documents inédits», dins *Miscellanea Giovanni Mercati*, v, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica, p. 382-401.

Marinescu, Constantin (1953-54), «Du nouveau sur Tirant lo Blanch», *Estudis Romànics*, 4, p. 137-203.

Pujol, Josep (2002), *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en* el Tirant lo Blanc, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Riquer, Martí de (1990), *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema.

Riquer, Martí de (1992), *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, Barcelona, Quaderns Crema.

Torró Torrent, Jaume (2006), «El setge de Bonifaci d'Alfons el Magnànim i el setge de Rodes de *Tirant lo Blanc*», *Mot so razo*, 5, p. 29-40.

Torró Torrent, Jaume (2011), «L'assedio di Bonifacio di Alfonso il Magnanimo e l'assedio di Rodi nel *Tirant lo Blanc* di Joanot Martorell», dins Giancarlo Abbamonte, Joana Barreto, Teresa D'Urso, Alessandra Perricioli Saggese e Francesco Senatore (ed.), *La battaglia nel Rinascimento meridionale*, Roma, Viella, p. 137-149.

Vann, Theresa M. & Donald J. Kagay (2015), *Hospitaller Piety and Crusader Propaganda. Guillaume Caoursin's Description of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480*, Londres, Routledge.

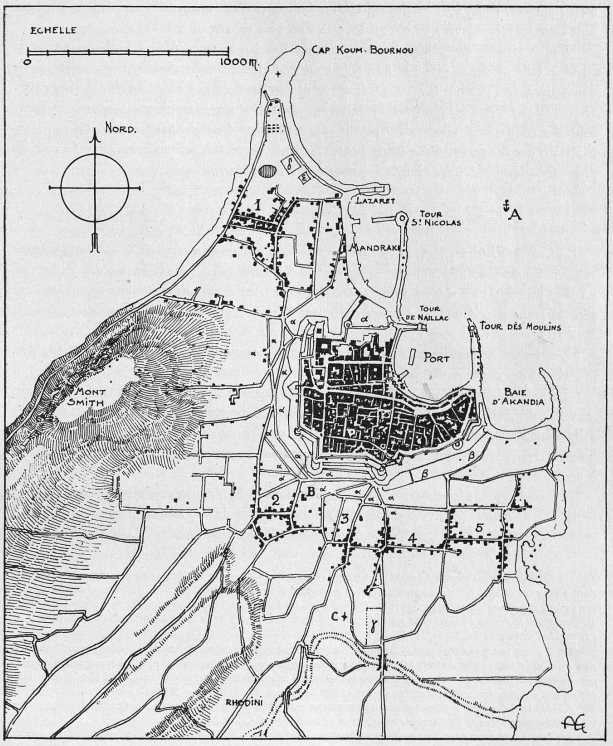

Fig. 3. — La Cité et les Faubourgs : état actuel.

1. Neokhori. — 2. Faubourgs de Saint-Jean et des Saints-Anargyres. — 3. Faubourg de Sainte-Anastasie. — 4. Faubourg de la Métropole. — 5. Faubourg de Saint-Georges.

α, α, α... = Cimetières turcs. — β, β = Cimetières juifs. — γ = Cimetière grec. — δ = Cimetière catholique.

ÍNDEX

Amparo Navarro Faure, Salutació 13

Verònica Cantó Doménech, Presentació 17

Marinela Garcia i Llúcia Martín, Introducció 19

Artur Ahuir, Teodor Llorente: versos, memòria i llengua d'un paradís perdut ... 25

Carme Arronis Llopis i Fernando Baños Vallejo, La filiació del *Flos sanctorum novament stampat* per Jorge Costilla (València, 1514) 35

Lola Badia, De *La mort del Rei Artús* al *Cavaller verd*. Lançalot *versus* Galvany 47

Eduard Baile López, Quan el mitjà és el missatge: La resignificació del *Tirant lo Blanc* a través de les adaptacions al còmic 57

Rafael Beltran, Carmesina ajuda Tirant a amagar-se i fugir: dues escenes amb el model bíblic de Mical i el rei David 69

Vicenç Beltran, Poetes i diplomàcia al seguici de Joan II: entre Petrarca, Santillana, Torroella, Masdovelles i Juan de Villalpando 79

Isabel Betlloch i Eusebi Chiner, Minerals i substàncies inorgàniques en un tractat de cosmètica medieval mediterrània: el *Tresor de beutat* 91

Patrizia Botta, Fortuna de un poema del *Cancionero general* de 1511 107

Lluís Cabré, Lectures d'Ausiàs March als anys quaranta (i un apunt sobre el 1959) 115

Miriam Cabré, Amor, somni i tradició 123

Juan Manuel Cacho Blecua, Pedro el Ceremonioso, *antitipo* del rey David y *contratipo* de Pedro I de Castilla 131

Rosanna Cantavella, L'excentricitat del poema 86 dins la producció d'Ausiàs March 141

Joan Castaño Garcia, Sermons predicats a Elx per l'oriolà Marcelo Miravete de Maseres (1729-1792) 149

Sergi Castillo Prats, L'aportació de Rafael Alemany Ferrer a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua 159

Francisco Chico Rico, Oratòria i literatura: a propòsit d'una relació analògica .. 167

Jordi Colomina, Proverbis i eiximplis antics, comuns i vulgars en l'obra de Francesc Eiximenis 177

Isabel díaz, La misoginia finisecular en Oscar Wilde y Enrique Gómez Carrillo .. 189

Vicent Josep Escartí, Microrelats biogràfics al *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* 201

Àngel L. Ferrando, *Tres fábulas de fortuna* (1980) d'Amando Blanquer Ponsoda (1935-2005) 211

Josep Forcadell Saport, Rafael Alemany i Ferrer i els fonaments per a la presència del valencià a la Universitat d'Alacant (1985-1989) 221

Antonio García Montalbán, La infinita consonancia del Todo: una aproximación a la estética del «paradís» de Antoni Canals 231

Francesc J. Gómez, Per una nova edició de la *Glòria d'amor* 239

Jesús Jiménez i Manuel Pérez Saldanya, Notes sobre l'estructura rítmica del poema «Demanda feta per mossèn Ausiàs March a Joan Moreno» 247

María Jesús Lacarra, Incesto, infanticidio y suicidio en un milagro mariano .. 257

Francesc Xavier Llorca Ibi, *El capità Caliu i altres contes mariners*, la literatura com a espill de la història marítima 265

Albert Lloret, L'original d'impremta de l'edició de Tournon (1633) i un altre testimoni perdut de la traducció llatina d'Ausiàs March 273

José Manuel Lucía Megías, Cervantes, poeta (una reivindicación en el siglo xxi) 283

Dolors Madrenas Tinoco i Juan M. Ribera Llopis, Literatura medieval, comparatismes literaris i espai ibèric 295

Pedro Mármol Ávila, La vida y la literatura en relación con el prólogo de los *Milagros de Nuestra Señora*, de Gonzalo de Berceo, y el conjunto del texto 303

Sadurní Martí, Una introducció als salms profètics del carmelita Pere Riu (c. 1370) 313

Miguel Martínez Pérez, Els paratexts prefacials de l'edició de 1560 de la traducció de Jorge de Montemayor de les poesies d'Ausiàs March 321

José Miguel Martínez Torrejón, Mejor no hablar: el diálogo imposible (e innecesario) de Grisóstomo y Marcela 329

Josep Lluís Martos, L'obra poètica de Francesc Barceló 341

Antoni Mas i Miralles, 'Les cavitats en una roca'. Variació lèxica en el *Flos sanctorum* 355

Àngela-Rosa Menages i Menages, Interculturalitat i jocs: el cas dels valencians emigrats a Algèria 365

Rafael M. Mérida Jiménez, Els contes polifònics de Joanot Martorell 377

Francesc-Joan Monjo i Dalmau, Les petjades dels moriscos a les valls de la Marina Alta 385

Brauli Montoya Abat, Les llengües en la predicació de sant Vicent Ferrer al regne de Múrcia i a Castella (s. xv) 395

Miguel Navarro Sorní, Textos devocionals en valencià en un manuscrit de la Biblioteca de Sant Joan de Ribera 403

Anna Isabel Peirats Navarro, Dones de vida pública i dones castes a la València del segle xv 413

Joan M. Perujo Melgar, Un grapat d'escolis al *Tirant*, de Troia estant 425

Josep Pujol, El *Conventus dolentium* de Corella: apunt sobre una possible font de les *Lamentacions de Mirra, Narcís i Tisbe* 439

Xavier Renedo Puig, Eiximenis i el desafiament de Bordeus 447

Gabriel Sansano, Notícia d'una còpia desconeguda de la consueta de 1639. (Nova documentació sobre la *Festa d'Elx*, ii) 455

Jaume Torró Torrent, Els itineraris de Tirant pel Mediterrani 463

Pàgina poètica de Marisol González Felip 473